

Iz prakse za prakso

Razstavljanje fotografij*

I. UVOD

1. Cilji

Pogoji, ki jih določimo pri sposojanju gradiva začasne razstave, morajo upoštevati tri pravila:

- vse, ki so vključeni v proces sposojanja, moramo opozoriti, da so fotografije med vsemi grafičnimi deli najboljčujivejše;

- na vsakem koraku tega procesa moramo zmanjšati nevarnost takojšnjega ali dolgoročnega poškodovanja, ki nastane pri rokovanju s fotografijami in njihovem razstavljanju;

- vsem ustanovam moramo omogočiti, da se temeljito pripravijo na odločitve, ki jih bodo morale sprejeti in ki nastajajo ob krhkem ravnovesju med nalogami predaje in nalogami dolgoročne konservacije.

Ta priporočila se nanašajo na vse vrste institucij in so nastala na podlagi postopkov in standardov, ki jih redno uporabljajo v muzejih in knjižnicah.

2. Namen

S priporočili želimo kolikor je mogoče ohraniti zgodovinske, umetniške in dokumentarne potencialne fotografij, ki so že zaradi svoje materialne osnove in teksture zelo ranljive: občutljivi sloj vsake od njih je že *a priori* potrjen deterioraciji v krajšem ali daljšem obdobju. Če povemo drugače, vsak dokument se znajde v različnih stopnjah razvoja, torej od slike v dobrem stanju do poslabšane.

Strogo upoštevanje včasih omejevalnih pogojev močno zvišuje možnosti za kemično in mehanično preživetje teh fotografij in njihovo konservacijo v obliki, ki naj bi bila čim bliže prvotnemu stanju.

3. Omejitve

Navedena pravila se nanašajo načasne razstave in fotografije zgodovinske vrednosti. Glede na to, koliko poznamo tveganja, ki jim je

fotografija izpostavljena, ko zapusti okolje, v katerem jo navadno hranimo, se skrajša trajanje in pogostost izposoje. Stalna razstava ali časovno predolga izposoja ni priporočljiva.

V kategorijo fotografije kulturne dediščine lahko uvrstimo katerokoli fotografijo, ki ima kulturno vrednost zaradi svoje izdelave in tistega, kar prikazuje (ali pa enega od teh elementov), ter kjer jo kopija v primeru izgube ali poškodovanja v zbirki ne bi mogla nadomestiti.

II. SPLOŠNA DOLOČILA

1. Programsko načrtovanje

Kako se konservacija upošteva na razstavi, ugotavljamo s pomočjo programa, ki omogoča določitev zastavljenih ciljev in določitev potencialov različnih partnerjev. Za vsako fazo razstave moramo jasno določiti naloge vsakega izmed njih.

a) Organizacija

Organizacija določa meje odgovornosti vseh, ki so vključeni v razstavo: oblikovalca, tehnikov, arhitekta, konservatorja, itd. Vsi morajo paziti, da se izbrane fotografije med pripravami na končne faze ne poškodujejo (ravnanje z njimi, postavitve, okvirjanje, prevoz itd.), ali pa, da se ne poškodujejo med samo razstavo, med sprejemi ter snemanji filmov ali videoposnetkov.

Včasih so za konservacijo potrebna posebna sredstva (pregled, obdelava nestabilnih del, varovanje, nadzorni ukrepi itd.).

b) Razstavni prostor

Ogled razstavnega prostora mora omogočati ocenitev možnih tveganj, ki so jim fotografije izpostavljene, da bi jih lahko odpravili.

Tveganja so lahko fizično-kemične narave, nanašajo se lahko na varnost, hranjenje, možne vzporedne dejavnosti ali načine uporabe prostorov.

* Članek (The Exhibitions of Photographs, str. 20-32) je preveden iz revije International Preservation News, številka 17, maj 1998.

Anne Cartier-Bresson, konservator, Atelier de restauration des photographies de La Ville de Paris.

Bertrand Lavétiline, inženir, Centre de recherche sur la conservation des documents graphiques, Francija.

Bernard Marhot, konservator, Département des estampes et de la photographie Bibliothèque nationale de France.

Pomoč pri izdaji tega dokumenta: Sibylle Monod, Giulia Cucinella in člani delovne skupine pri SFHC.

c) Trajanje razstave

Upoštevaty moramo celoten čas odsotnosti fotografij iz prostora, kjer jih hranijo, vključno s pripravljalnimi fazami in vračanjem.

Ko določamo trajanje razstave, moramo predhodno preučiti vsak posamezen primer. Pri tem moramo preučiti dejavnike, ki se nanašajo na prostor in na fotografije.

Glede na pričakovano trajanje razstave, moramo prilagoditi tudi zahteve, povezane s tehničnimi pogoji za razstavo.

d) Selekcija

Izbiro fotografij zmeraj upravičimo z namenom, vendar je njihova integriteta pred vsemi drugimi zahtevami. V primeru, ko željene fotografije ni mogoče posoditi, lahko predlagamo nadomestne rešitve: zamenjavo s podobno fotografijo ali z izvrstno kopijo. Prav tako lahko omejimo čas trajanja razstavljanja določenih del, tako da predlagamo zamenjavo.

2. Priprava del

a) Protokol izposoje

Pogoji izposoje morajo biti določeni s pogodbo, ki prinaša splošna pravila institucije, ki posoja, in nalaga odgovornost sposojevalcem.

Sprejetje prošnje za izposojno mora biti podrejeno natančnemu pregledu tehničnega vprašalnika, ki vsebuje pogoje razstavljanja (primerjaj Razstavni pogoji).

b) Poročila o stanju

Izvesti je treba vizualni pregled pred in po kakršnekoli premikanju del in dela zabeležiti.

Poročilo o stanju ima dvojen namen:

- določiti, ali sliko lahko razstavimo in transportiramo;
- omogočiti preverjanje možnih učinkov razstavljanja.

Poročilo mora vsebovati podatke o identiteti fotografije, opis njene tehnike, stopnjo občutljivosti in stanje konservacije (fizične, kemične ali biološke spremembe na površini, pa tudi prejšnjo restavracijo, če je potekala). Opisati moramo naravo njene opreme ali okvirjanja.

Lokacijo področij sprememb olajšujeta diagram in fotografija dela.

c) Nadzorni ukrepi

Za primerjanje del je dobro sredstvo vizualni pregled, vendar za ocenjevanje sprememb optične gostote in barve fotografij, ki nastajajo skozi čas, ni preveč zanesljivo.

Zato za spremljanje razvoja gostote fotografij, ki so občutljive ali v nevarnosti, priporočamo uporabo denzitometra (gostomera) pred razstavo in po njej.

d) Reprodukciya

Pomembno je, da dela, ki pred izposojno še

niso bila fotografirana, fotografiramo. Kakovost reprodukcij (preslikav) originalnih izvodov mora biti kar se da zvesta izvorniku - po ravni reprodukcije in po etapah postopka.

e) Varovanje pred razstavo

Zagotovimo jo predvsem z utrjevanjem slik na fizični ravni, ter z omejitvijo ravnanja in nevarnosti iz okolja. To naredimo s sistemi postavitve in okvirjanja ter primerno predstavitvijo. Materiali morajo biti dobre kakovosti, oblikovanje sistemov varovanja pa mora zagotavljati učinkovito izolacijo pred viri, ki spreminjajo fotografski material. Okvirjanje mora določiti ustanova, ki gradivo posoja, ali pa mora biti pod njenim nadzorom. Ko se odločamo za izposojno in ko jo organiziramo, moramo upoštevati, da na kraju razstave ni pristojne službe. Uokvirjenih fotografij ne smemo jemati iz okvirov brez dovoljenja ustanove, ki jih je posodila.

3. Prevoz in rokovanje

Vse pogoje, ki se nanašajo na hranjenje, pakiranje in transport del, moramo upoštevati ob sposojanju in ob vračanju le-teh.

a) Hranjenje

S sposojenimi predmeti ne smemo rokovati, če se na kakršnen koli način lahko spremenijo pogoji. S slikami lahko ravnaajo le usposobljene osebe. O kakršnih koli napakah ali nepravilnostih med pakiranjem ali prevozom, ki povzročijo škodo na sposojenem delu, je treba nemudoma opozoriti sposojevalca. Kakršnikoli posegi, ki naj bi popravili škodo, se ne smejo dogajati brez privolitve sposojevalca. V tem času bo sposojevalec izvedel vse potrebne konservacijske ukrepe.

V času pred razstavo ali po njej moramo fotografije pred pakiranjem in po razpakiranjem hraniti le v prostorih, ki so izbrani posebej za ta namen (vsaj za čas izposoje gradiva). Prostori morajo biti zavarovani pred večjimi spremembami vlažnosti in temperature in morajo zagotavljati varnost pred običajnimi tveganji (opremljeni morajo biti z napravami proti kraji, prostori ne smejo puščati, v njih se ne sme kaditi, piti ali jesti, itd.).

Fotografije, ki so še posebej občutljive ali redke, moramo shraniti v posebne škatle in jih zakleniti.

Pregled sposojenih fotografij mora opraviti sposojevalec ob razpakiranju, 24 ur po prihodu na razstavni prostor (aklimatizacijski čas) in v roku 24 ur po aklimatizaciji.

b) Pakiranje

Sposojena dela morajo biti pakirana na način, ki štiti pred tresljami, prašenjem in neprijaznimi vremenskimi razmerami. Staklo pri okvirih mora biti prekrito z lepilnim trakom, ki v primeru, če

se steklo razbije, okrušeni) delcem prepreči, da bi poškodovali fotografijo. Okvire namestimo v škatlo, ki je opremljena z valovito lepenko, ali pa jih ločimo s polietilensko peno ali folijo z mehurčki. Če zabojne prevažamo na dolge razdalje, morajo biti zračno prepustni in morajo vsebovati instrument za nadzorovanje vlage. Izločimo uporabo materialov, ki povzročajo prašenje, razkrojavanje ali oddajajo strupene blape. Posojevalna ustanova fotografije pregleda ob zapiranju škatel in prepreči odhod, če se zdi pakiranje neprimerno.

Vnovično pakiranje se mora opraviti z enakimi materiali in na isti način kot prvotno pakiranje. To lahko opravijo le usposobljene osebe iz sposojevalne ustanove (ali pooblaščen prevoznik, ki je specializiran za umetniška dela).

Kadar odstranitev fotografij po končani razstavi prevzame sposojevalec, bo le-ta sam poskrbel za pravilno pakiranje (škatle, pena, ovoj, trakovi).

c) Prevzem odgovornosti

Sposojevalna dela ne smejo zapustiti ustanove več kot 15 dni pred odprtjem razstave in naj se vrnejo v 15 dneh po zaprtju le-te. Sposojevalec prevzame odgovornost za sposojene predmete le ob predhodni predložitvi potrdila o zavarovanju proti vsemi tveganjem od lokacije posojevalca do lokacije sposojevalca (zavarovanje stopi v veljavo z datumom, ko fotografije zapustijo sposojevalno ustanovo, do datuma vrnitve).

d) Prevoz

Fotografije moramo prepeljati po najbližji in najhitrejši možni poti. Izberemo listi način prevoza, ki zagotavlja najvišjo možno stopnjo varnosti, natovarjanja in pretovarjanja umetniških del. Pri prevozu po cesti izberemo vozilo, ki je posebej opremljeno za take prevoze. Vozilo mora imeti spremstvo ter mora biti opremljeno z gasilnim aparatom.

Ob kakršnem koli postanku mora biti vozilo ves čas pod nadzorom.

Pri vseh razstavah v državah, kjer so ob vstopu potrebne carinske formalnosti, tovor prevzame posebna služba. Ta poleg pakiranja in transporta opravi tudi omejene formalnosti. Isto velja za razstave v drugih državah, če to zahteva narava in vrednost umetniških del. Posojevalna ustanova si pridržuje pravico, da ne sprejme prevoznika, ki ga je predlagal sposojevalec, in priporoči drugega.

Zaradi varnostnih razlogov umetniška dela posebne vrednosti ločimo od drugih in jih pošljemo ločeno.

e) Spremistvo

Če to zahteva narava ali vrednost sposojenih predmetov, lahko posojevalna ustanova zahteva, da ena ali več oseb, ki jih izbere sama, spremlja pošiljko in na kraju razstave nadzornje postavitev

posebej občutljivih ali dragocenih eksponatov. Med prevažanjem ima spremstvo pooblastilo, da eksponate odpelje nazaj, če se mu varnostni in konservatorski pogoji ne zdijo primerni.

4. Razstavni prostor

a) Materiali

Belež na stenah pogosto povzroča spremembo na umetniških delih. Preden v prostor prinesemo eksponate, počakamo, da se belež popolnoma posuši in zagotovimo ventilacijo prostorov. Izločiti moramo uporabo glicerofatnih barv; namesto njih raje uporabljamo akrilne. Paziti moramo tudi, katera organska topila so v vzdrževalnih proizvodih, ter na lepila in loščila, ker so nekatera izmed njih škodljiva.

b) Polišstvo

Izogibamo se lesu (masivnemu lesu, iverki, vezanemu lesu), ki je v neposrednem stiku s fotografijami ali v njihovi bližini. Priporočljivi materiali so nerjavno jeklo, aluminij, kovina, prekrita s toplotnostabilnimi barvami, steklo, pleksi steklo, arhivske škatle.

c) Varovanje umetniških del

Razstavni prostori morajo ustrezati varnostnim standardom in navodilom, ki zagotavljajo varnost osehja, obiskovalcev in umetniških del, predvsem pa morajo vključevati varnostne naprave, ki preprečujejo krajo, vandalizem, rope in požar.

5. Razstavni pogoji

a) Sistemski predstavitve

Okvirjene fotografije ne smejo biti nikdar brez okvira, z njimi se tudi ne sme ravnati brez privoljenja odgovorne osebe. Ne sme se uporabljati nobenega čistila, ki bi omogočilo prodiranje vlage v okvir. Fotografije namestimo na stene ali panoje daleč od virov toplote ali mraza.

Če fotografije razstavljamo v steklenih vitrinah ali na panojih, moramo zagotoviti neprepustnost, nadzorovati moramo temperaturo ter po potrebi zagotoviti uporabo materialov, ki stabilizirajo relativno vlažnost in prestrezajo škodljivo izhlapevanje.

b) Klima

Priporočamo relativno vlažnost okoli 40% in temperaturo, ki ne presega 21 stopinj C (70 stopinj F). Pogoji morajo biti čimbolj stabilni, nihanja pa ne smejo biti večja kot 10% relativne vlage in 4 stopinje C (40 stopinj F).

c) Osvetlitev

Pri razstavljanju moramo osvetlitev nadzorovati. Pogosto je umetna osvetlitev priporočljivejša kot naravna, ker se tako lažje izognemo spremembam. Preveriti moramo tri dejavnike:

Kategorija	Tip izvorne slike	Priporočena osvetlitev	Letna omejitev TAL
kategorija 1: posebej občutljivi materiali	zgodovinski srebrovi postopki barve (=barvne slike) z neposrednim barvnim razvijanjem kopije z barvnim kopiranjem	50 luksov	12.000 lx.h
kategorija 2: precej občutljivi materiali	klasični ilfochrome črno-bele kopije na RC papirju	75 luksov	42.000 lx.h
kategorija 3: občutljivi materiali	črno-bele kopije na baritnem papirju pigmentirane kopije (v barvi ali črno-bele) neposredne dagerotipije kopije s fotomebaničnimi postopki	150 luksov	84.000 lx.h

- količina ultravijolične radiacije mora biti manjša kot 75 mikrowattov na lumen;

- intenziteta osvetlitve mora biti prilagojena občutljivosti fotografij (50 do 150 luksov);

- izpostavitve osvetlitvi mora biti časovno omejena.

Trajanje izpostavitve in intenziteto osvetlitve lahko prilagodimo tako, da nadzorujemo skupno količino svetlobe. Skupno količino osvetlitve (total amount of lighting = TAL) dobimo tako, da pomnožimo vrednost svetlobe (v luksih) s trajanjem izpostavitve (v urah); izražamo jo v lux.hours (lx.h). Glede na procese je skupna količina osvetlitve prikazana v priloženi tabeli.

Tako na primer v mesecu dni 12.000 lx.h predstavlja 240 ur izpostavitve pod osvetlitvijo 50 luksov (en dan predstavlja deset ur izpostavitve, en teden pa šest dni). Vprašanje osvetlitve moramo upoštevati v vseh fazah postavitve in podiranja razstave. Pri tem moramo sistematično varovati fotografije pred svetlobnimi žarki.

d) Oprema

Stanje termohigrometrijskih pogojev nadzorujemo z rednim preverjanjem higrometrijske stopnje in temperature na tistih krajih v prostoru, ki so značilni za njegove splošne pogoje. Za to uporabimo termohigrometer, ki ga redno preverjamo.

Osvetlitev merimo s pomočjo luksometra, količino ultravijoličnih žarkov pa z UV-merilec.

c) Ukrepi in vzdrževanje v času razstave

Le-ti se nanašajo na reden pregled umetniških del, nadzor in odčitavanje merilnih naprav, pa tudi omejitev možnih virov sprememb, ki so posledica medijev (video, televizija ali film) ali navzočnosti javnosti.

f) Vračanje umetnin

Umetnine vračamo po že prej naštetih navodilih (glej Prevoz in rokovanje). Ob prevzemu ugotovimo stanje z vizualnim pregledom in nadzornimi ukrepi (glej Nadzorni ukrepi in Poročila o stanju).

III. POSEBNA DOLOČILA

1. Predhodno restavriranje

Glede na njihovo občutljivost, pa tudi konservatorsko stanje priporočamo razvrstitev fotografij v tri kategorije: dobra, povprečna ali slaba. S temi ocenami lahko določimo tveganje, ki je povezano z razstavo. Tako fotografije v slabem stanju ne smemo razstaviti brez predhodnega restavriranja.

2. Zahteve po posebnem varstvu

a) Albumi

Albume posojamo le izjemoma.

Pod besedo album razumemo innoštvo slik, s tekstom ali brez njega, na listih, povezanih v celoto tako, da ne moremo odstraniti lista, ne da bi sneli sponke ali natrgali vezave.

Možnost ločitve moramo povsem izključiti (slabi albumi, tveganje, da odstranjene fotografije ne bi mogli več namestiti nazaj).

Če album vendarle posojamo, mora biti le-ta odprt na željeni strani in nameščen tako, da zagotavlja vidljivost slike, ne da bi pri tem ogrozili integriteto materiala (steklena vitrina in podpora ali posebno držalo, ki zagotavlja tako stabilnost kot tudi termohigrometrijske pogoje ter preprečuje obrabo in poškodbo vezave). Sprememba strani v albumu v obdobju razstave mora biti predmet posebnega dogovora v sposojevalnem protokolu.

b) Veliki formati

Kadar fotografije velikega formata nimajo površinske zaščite, moramo razmisliti o tem, da jih postavimo na kraj, ki bo zagotavljal varen prostor okoli njib. S tem zagotovimo fizično zaščito. Posebne pogoje upoštevamo v obdobju razporejanja in obežanja.

c) Negativi

Negativi navadno niso namenjeni razstavam. Po svoji tipiki so zelo različni, fizično često lomljivi (steklene plošče) ali kemično nestalni (mekhi nosilci). Priporoča se, da presodimo vsak pri-

mer posebej in svetujemo primeren način predstavitve.

d) Dagerotipija in predmeti v škatlicah (šatuljah)

Predstavitev slik v šatuljah zahteva posebno pozornost glede mehanske stabilizacije teh predmetov, ki so sestavljeni iz različnih materialov. V vsakem primeru se je treba prepričati, da so okvirji ali šatulje, ki niso trdni, znova hermetično zaprti pred razstavo, da so povsem v skladu s svojo varovalno funkcijo. V tej skupini so dagerotipije najbolj občutljive in sodijo med tiste slike, katerih optične lastnosti najbolj omejujejo pogoje ogledovanja. Vir prav usmerjene osvetlitve naj omogoči dober pogled na sliko kot pozitiv. Naj se ne sprošča toplota, ki najbolj škodi živosrebrnemu amalgamu. Če so dagerotipije kolorirane, potem jih moramo uvrstiti v kategorijo slik, ki so posebno občutljive za svetlobo (primerjaj s tabelo).

e) Barvne fotografije

Večina barvnih fotografij je občutljivih na svetlobo, pa tudi na temo. Zato sčasoma prevzamejo prevladujočo barvo. Vendar vsi procesi ne predstavljajo iste sposobnosti degradacije, nekateri so bolj odporni na izpostavitve svetlobi in ko so v depozju (Ilfochrome Classic, Ultrastable itd.).

Avtokromatične plošče, prve barvne fotogra-

fije na steklenih ploščah, so prav tako občutljive.

f) Mešane razstave

Če so fotografije razstavljene med različnimi razstavnimi predmeti, moramo zagotoviti, da so zahtevani pogoji zadovoljivi. Fotografije namreč sodijo med najbolj občutljivejše eksponate. Če zahtevanum razstavnim pogojem za fotografije ni mogoče ustreči in če narava razstave dovoljuje, predlagamo razstavljanje kopij.

Sklep

Opisana pravila in varnostne ukrepe, ki jih predlagamo, bodo upoštevali tisti, ki se zavedajo vrednosti kulturne dediščine in vedo, da strokovna postavitev umetnine hkrati vedno zadovolji tudi konservatorske zahteve. S primernimi napotki javnosti prek različnih sredstev (javnih ali privatnih) bo ta razumela potrebo in sprejela omejitve.

***

Prevod: Katarina Kobilica, za strokovno pomoč pri prevodu se zahvaljujemo gospe Lari Štrumej, kustosinji za fotografijo v Moderni galeriji v Ljubljani, in gospodu magistru Mirku Kambiču in Tatjani Ralovsky Šuligoj iz Sektorja za konserviranje ARS.

Sporočilo Antoniju de Sabinisu in njegovima nečakoma o podelitvi fevdovasi Sorbar pri Novigradu v trajno last, napisal notar Alexander Radoritiuis, 1596, pergament, Pokrajinski arhiv Koper, Zbirka listin, št. 77